

H. J. de Jonge, *Amsterdam*

Een nieuwe tekstgetuige van het Griekse Nieuwe Testament in Nederland

(Amsterdam, U.B., collectie J. A. Dortmund, inv.-nr. 140 = lectionarium 1027)

Aan de Griekse handschriften van het Nieuwe Testament in openbare bibliotheken in Nederland zijn in 1976 twee stukken toegevoegd. Beide berusten in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Het ene, hs. Gx 200, is het belangrijke blad van I Corinthiërs in unciaalschrift dat dateert van omstreeks 400.¹ Het andere werd verworven met de collectie J. A. Dortmund, waarin het nu het inventaris-nummer 140 draagt, en bestaat uit een groot blad papier waarop aan weerskanten gedeelten uit het Johannes-evangelie zijn geschreven. Dit blad brengt het aantal Griekse tekstgetuigen hier te lande op veertien.

Het blad in de collectie Dortmund is van ongewoon forse afmetingen: het meet 42,5 × 27,7 cm. Hiervan is een oppervlakte van 26 × 16,5 cm beschreven in een goed verzorgd, kalligrafisch bedoeld, maar nogal onnatuurlijk en stijf aandoend minuskelschrift, dat men geneigd zou zijn in de zestiende eeuw te dateren indien niet – op gronden die hieronder worden meegedeeld – met volledige zekerheid kon worden vastgesteld dat het stuk geschreven is in 1610. Elke bladzij telt één kolom van 29 regels. Het papier vertoont geen watermerk. De inhoud van de Griekse tekst is de volgende:

Joh. 3:21 *erchetai pros – eirgasmena*

Joh. 5:17 *ho patèr mou – 24 eis tèn zòèn*

Joh. 5:24 *Amèn amèn (wederom!) — 28 en tois mnèmeiois*

Hoewel het eerste tekstgedeelte aan het begin en het derde aan het eind onvolledig is, lijdt het geen twijfel dat de genoemde pericopen liturgische schriftlezingen zijn. In selectie, opeenvolging en afbakening stemmen de passages precies overeen met de evangelielezingen van het gewone Griekse synaxarion² van de Byzantijnse kerk voor resp. dinsdag, woensdag en donderdag van de tweede week na Pasen.³ Boven het tweede schriftgedeelte staat in gouden inkt inderdaad: 'Voor de vierde dag van de tweede week, uit het Evangelie naar Johannes.' en boven het derde: 'Voor de vijfde dag van de tweede week, uit het Evangelie naar Johannes.'. Terloops zij opgemerkt, dat

1. J. Smit Sibinga, 'A Fragment of Paul in Amsterdam (0270)', in: T. Baarda e.a., ed., *Miscellanea Neotestamentica* (Supplements to *Novum Testamentum* 47), Leiden 1978, 8, pp. 23-44.

2. Een synaxarion is een boek met de jaarlijks weerkerende schriftlezingen voor de liturgieën van het beweeglijke kerkelijke jaar van Paaszondag tot zaterdag voor Pasen.

3. C. R. Gregory, *Textkritik des N.T.*, Leipzig 1900, p. 345. F. H. A. Scrivener, *A Plain Introduction to the Criticism of the N.T.*, Cambridge 1883³, p. 78.

ook punten en komma's in de evangelietekst in goud zijn aangebracht.

In overeenstemming met het in Griekse lectionaria normale gebruik worden de beide schriftlezingen waarvan de aanvang op het blad aanwezig is ingeleid met een zin die het de toehoorders mogelijk maakt zich snel te verplaatsen in de situatie waarin de woorden van het evangelie geacht worden gesproken te zijn. In beide gevallen luidt deze zin: 'De Heer zei tegen de Joden die naar hem toe gekomen waren: . . . '.

Uit alles blijkt, dat het nieuwe Amsterdamse blad afkomstig is uit een zgn. evangelion, een boek met de evangelie-lezingen voor de liturgieën van het beweeglijke kerkelijke jaar van Paaszon­dag tot zaterdag voor Pasen.

Opdat, in geval het handschrift waartoe het blad oorspronkelijk behoorde nog bestond en reeds een siglum had, aan het onderhavige blad niet een ander siglum zou worden toegewezen, diende nagegaan te worden, of de rest van het manuscript geïdentificeerd kon worden. Inderdaad is deze identificatie gelukt. Onder de ruim tweeduizend lectionaria die in de *Kurzgefasste Liste der griechischen Handschriften des Neuen Testaments* van K. Aland en in het daarop verschenen vervolg geregistreerd staan, is er slechts één dat met het Amsterdamse blad in formaat overeenstemt en eveneens slechts één kolom van 29 regels per bladzijde vertoont: lectionarium 1027, waarvan 294 bladen te Jeruzalem liggen (Bibliotheek van het Grieks-Orthodox Patriarchaat, hs. Anastaseos 2) en 14 te Dublin (Museum Beatty, hs. W 143).

Dr. K. Junack van het 'Institut für neutestamentliche Textforschung' te Münster heeft na vergelijking van reproducties van het Amsterdamse blad met een microfilm van lectionarium 1027 kunnen bevestigen, dat Dortmund 140 oorspronkelijk van het thans over Jeruzalem en Dublin verspreide handschrift deel heeft uitgemaakt.⁴ Het vormde hierin het 10de blad. De tekst ervan sluit naar voren en naar achteren precies aan op die van de bladen 9 en 11 die beide in Dublin bewaard worden. De verdeling van de eerste twaalf bladen over de onderscheiden plaatsen is als volgt:

- 1 - 3 Dublin;
- 4 - 8 Jeruzalem;
- 9 Dublin;
- 10 Amsterdam;
- 11 - 12 Dublin.

Een aangenaam gevolg van het feit dat het Amsterdamse blad als deel van het lectionarium 1027 geïdentificeerd kon worden is, dat nu tevens met zekerheid kan worden bepaald, wanneer, waar en zelfs door wie het blad is geschreven. Het Jeruzalemse deel van het handschrift, dat uitnemend is beschreven,⁵ bevat namelijk een colofon van de volgende inhoud: 'Dit

4. Voor zijn brief van 26-10-'77 betuig ik ook hier mijn oprechte dank.

5. A. Papadopoulos-Kerameus, *Hierosolymitikè bibliothèkè* III, Petersburg 1897, pp. 196-197.

godelijk en heilig evangelion is geschreven door Matthaëus, nederig metro-
poliet van Myra in Lycië, op instigatie, op kosten en op het naarstig verlangen
van hare hoogwaardigheid en eerbiedwaardigheid Vrouwe Catalina, groot-
banesa (een titel?) van Craiova. Het handschrift werd gewijd in het grote
heilige en koninklijke klooster van onze heilige, goddelijke (*theophorou*) en
geheiligde vader Sabas bij Jeruzalem, tot haar gedachtenis en die van haar
ouders, tot eer van onze God en zaligmaker Jezus Christus, en uit liefde tot de
heilige Sabas. – In het jaar 7118, 8ste indictie, 24 januari. In het heilig klooster
van Talos.’

Het jaar 7118 van de Byzantijnse jaartelling is ons jaar 1610. In dat jaar
werd het handschrift door Matthaëus voltooid. De schrijver Matthaëus van
het klooster van Talos⁶ heeft in de Griekse paleografie, kerkgeschiedenis en
literatuur enige naam gemaakt.⁷ Hij was omstreeks 1550 in Pogoniani in
Epirus geboren, werd monnik in de grote Laura op de Athos, bracht het tot de
topfunctie van protosyncellus van de patriarch van Constantinopel en ver-
bleef in die hoedanigheid geruime tijd in Moskou (c. 1595-1597). In 1606
volgde zijn benoeming tot aartsbisschop van het Klein-aziatische Myra, een
waardigheid die hij alleen titulair kon vervullen. In 1610 werd hij aan het
hoofd gesteld van het klooster van Talos in Hungrovlachia, het westelijk deel
van Walachije, thans zuidwest Roemenië. Matthaëus is ook de schrijver van
de nieuwtestamentische lectionaria 1031 (van het jaar 1599), 1047 (van het
jaar 1620), 1054 (van het jaar 1595), 1150 (van 1597) en 1168 (van 1624). Als
schrijver van andere codices staat hij te boek in *Die griechischen Schreiber*
van M. Vogel en V. Gardthausen (p. 296). Van zijn hand verschenen diverse
historische en theologische werken, waarvan sommige zijn gedrukt.⁸ Hij
overleed niet voor 1624.

Het door Catalina bestelde en bekostigde evangelion werd, nadat Mat-
thaëus het schrijfwerk had volbracht, met gouden inkt voorzien van inter-
punctie en opschriften boven de pericopen. Bovendien werd het rijk gedeco-
reerd; ook het Amsterdamse blad vertoont twee kloeke initialen van resp. 8 en
9 cm hoog, die uit plantaardige fantasie-motieven (bladeren, vruchten en
bloemen) zijn samengesteld en in sprekende kleuren en goud zijn uitgevoerd.
Tenslotte werd de kostbare codex naar Jeruzalem gezonden om gebruikt te
worden voor de dagelijkse evangeliëlezing in de eredienst in het Sabaskloos-
ter, gelegen ten oosten van de stad.

6. In het Grieks heet het klooster 'tou Talou' in lect. 1027, 'tou Dalou' in lect. 1047 (zie Gregory) en 'tou Ntalou' in de moderne Griekse encyclopedieën vermeld in n. 7, in de artikelen over Matthaëus daar genoemd.

7. Zie de *Thrèskeutikè kai èthikè egkyklopaideia*, VIII, Athene 1966, kol. 835-837; *Megalè hellènikè egkyklopaideia*, tweede editie, Athene 1960-1963, XVI, p. 772; K. Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, München 1897², II, p. 682.

8. O.a. een *Historia tòn kata tèn Houggroblachian telesthentòn apo Serbanou boeboda mechri Michaèl*. Voor bibliografische gegevens, zie de literatuur in n. 7.

De Griekse tekst op het Amsterdamse blad is Byzantijns en stemt, behoudens in één enkele variant, volledig overeen met de *textus receptus* zoals uitgegeven door Scrivener.⁹ De uitzondering bestaat in de lezing *en tōi theōi* in Joh. 3:21, waar zowel de *textus receptus* als alle moderne kritische uitgaven *en theōi*, zonder lidwoord, lezen. De variant met het lidwoord is evenwel bekend uit de handschriften van de zgn. Ferrar-groep (= familie 13), een door de latinist W.H. Ferrar in 1868 geïdentificeerde familie van handschriften met nauw verwante tekst, die op een archetypus uit Zuid-Italië of Sicilië teruggaan.¹⁰

In de tekstrecensie die de handschriften van de Ferrar-groep vertegenwoordigen is de toevoeging van lidwoorden een tamelijk verbreid verschijnsel; H. von Soden heeft deze voor de Ferrar-groep karakteristieke neiging onderkend en gesignaleerd.¹¹ Of in Dortmund 140 het betreffende lidwoord aan invloed vanuit de Ferrar-groep moet worden toegeschreven, of aan een daarvan onafhankelijke ingreep te danken is, is onzeker. In beide gevallen echter maakt het lidwoord er geen aanspraak op, tot de oudste reconstrueerbare tekst van het evangelie te behoren.

Het blad in Amsterdam draagt tot de tekstconstitutie van het Johannes-evangelie weinig bij. Maar het heeft de beschouwer veel te bieden.¹² Het toont, hoe de gewijde tekst er begin zeventiende eeuw in Walachije kon uitzien. Het enorme formaat van het blad, de grootte van de letters en de duidelijkheid van het schrift voeren de gedachten naar de schaars verlichte kerken waarin de voorlezingen naar Matthaëus' eigen ervaring plaats hadden. Ruime spaties tussen de zinnen, gemarkeerd door glanzende gouden leestekens moesten bijdragen tot een goede intonatie. De royale, veelkleurige initialen doen vermoeden, dat Catalina voor haar geschenk aan de Grote Laura¹³ van de heilige Sabas in het verre, door de Turken beheerste Palestina onbekrompen heeft willen betalen. In 1610 bestonden er ook gedrukte evangelia. Catalina van Craiova echter heeft van haar eerbied voor 'haar God en zaligmaker', aldus Matthaëus, en van haar aanhankelijkheid aan Sabas doen blijken door de schenking van een als van ouds met de hand geschreven exemplaar. Aan haar generositeit is mogelijk niet vreemd geweest, dat zij in haar eigen omgeving de druk der Turken zelf heeft kunnen ervaren. In elk

9. F. H. A. Scrivener, ed., *Novum Testamentum textus Stephanici a.d. 1550*, Cambridge 1891.

10. Zie voor precieze gegevens omtrent de tekst van de Ferrar-groep in Johannes: J. Geerlings, *Family 13 (The Ferrar Group). The Text According to John* (Studies and Documents XXI), Salt Lake City 1962.

11. Herm. von Soden, *Die Schriften des Neuen Testaments*, I. Teil, 2. Abt., Göttingen 1911, p. 1104 onder g: 'Besonders liebt J (= de Ferrar-groep) Artikelzusätze'. De bewijspplaatsen geeft Von Soden erbij.

12. Het blad is sinds 1976 en voor de eerst komende tijd tentoongesteld in het Schriftmuseum J. A. Dortmund in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

13. Een 'laura' is een kolonie van anachoreten onder de leiding van een abt.

geval houdt thans ook in Amsterdam een evangelion-blad de herinnering aan haar vroomheid en aan haar verering van Sabas levend.

Summary

A recent acquisition of Amsterdam University Library, the MS. Dortmund inv.-nr. 140, consists of a leaf of paper containing portions of the Gospel of John in Greek. It originally belonged to lectionary 1027 of the Greek New Testament, an *evangelion* written in West-Wallachia in 1610, further leaves of which are divided over Jerusalem and Dublin. The Amsterdam leaf, fol. 10 of the codex, fills up the gap between two Dublin leaves. The text of the Amsterdam fragment is purely Byzantine except for the reading *en tōi theōi* in John 3:21, in which it agrees with the witnesses of the Ferrar-group, the Egyptian and Byzantine texts reading *en theōi*.